

ИЗ ИСТОРИЯТА НА БОРБАТА ЗА ЕДИНЕН И АНТИФАШИСТКИ ЛИТЕРАТУРЕН ФРОНТ

(Бележки върху революционната литературна периодика
1934—1941)

След военния преврат на 19 май 1934 г. за социалистическата литература настъпват тежки дни. Спрени са почти всички по-значителни революционни литературни издания. Засилват се преследванията на прогресивните писатели. Червеният молив на цензурата не разрешава отпечатването или осакатява много творби на социалистическите автори. Трудностите се увеличават и от съвсем очевидната несъстоятелност и непригодност на левосектантската линия и прибрзаните революционни лозунги. Всичко това изправя творците пред големия въпрос за преоценка на дотогавашния начин на мислене и действия и в литературната политика, и в подстъпите към темите и проблемите. Онова, което преди това в „Наковалня“ и РЛФ, „Звезда“ и „Жупел“ се долавя и чувства спонтанно, сега излиза с най-очевидна и императивна наложителност. Цялото развитие на социалистическата литература и критика вече минава под знака на освобождаване от сектантските и социологизаторските увлечения.

Разбира се, най-напред преодоляването на левосектантството се извършва в общата политическа и организационна дейност на комунистическата партия. Още в речите на Георги Димитров по случай десетата и единадесетата годишнина (1934, 1935) от смъртта на Димитър Благоев се заговорва открито за неленинската същност на лявото сектантство. Пълно отхвърляне на сектантството и истински прелом в политическата и идеологическата линия на партията настъпва след Шестия пленум на Централния комитет (февруари 1936). Утвърдил — въз основа на забележителния доклад на Георги Димитров на Седмия конгрес на Комунистическия интернационал — работата по изграждането на единния фронт за борба срещу фашизма и войната, за демократични права и свободи като основни задачи на партията, Пленумът въоръжава и отделните партийни групи, и всички дейци в масовите професионални, младежки, културно-просветни и други организации с една истинска ленинска платформа. И резултатите не закъсняват въпреки създадените много по-трудни условия и дълбока нелегалност. Вместо абстрактни апели и необмислени акции комунистите започват истинска масова, конкретна работа сред трудовете хора по градове и села, по фабрики и учреждения, като поставят най-актуалните изисквания за задоволяване на техните материални и други най-непосредствени интереси, подготвят добре стачки и протести, без да изпускат естествено и борбата срещу фашистката власт.

Например издигнатите лозунги за възстановяване на Търновската конституция, за унаследяване на героичното минало, за пресичането замислите на реакционните сили за нова война, за засилване борбата за мир и т. н. дават възможност на комунистите да се свържат и да работят с всички нефашистки

сили, които не приемат марксизма, но са и противници на фашизма и на войната. Масовата работа в официалните профсъюзи, в кооперациите, читалищата, въздържателните, туристическите и други дружества довежда до овладяване отвътре много от тези организации, макар на някои да има назначени казионни ръководства.¹ Така комунистическата партия наистина успява да навлезе дълбоко сред народните маси и да си изгради един безспорен политически авторитет. Само на основата на този завоюван авторитет може да се обясни готовността на народните маси за широко участие във въоръжената борба, към която комунистическата партия ги приканва след няколко години.

Социалистическите писатели, калили се в не една битка срещу политическите и литературните врагове, изпитали всичките увлечения и грешки в левосектантската литературна политика, сега са едни от първите сред прогресивните културни дейци, които отхвърлят закостенялостта на догматизма и възприемат единогофронтската линия и новите идеи както за организиране на литературните сили, така и за тяхното естетическо преустройство. Усилията наистина са в две посоки: от една страна — към обединяване върху широка антифашистка основа на всички честномислещи писатели, а, от друга — към по-задълбочено разбиране на литературния процес и творческата работа, към разширяване на естетическия кръгзор и диалектичността на литературното мислене, към отдаване необходимото значение на специфичните художествени проблеми, на формата и качеството на художествените творби. С две думи — към все по-пълното усвояване принципите на социалистическореалистическия метод с неговата ленинска основа и в литературната теория, и в поезиката. . .

1

В успелите да се промъкнат през неимоверно големите ограничения отделни обществено-литературни издания с марксистеска или общопрогресивна, но винаги борческа насоченост се виждат положителните резултати от тези усилия: по-широко обединяване на писателите-комунисти с демократично настроени писатели, художници, артисти, музикални дейци, по-голям брой статии и рецензии, третиращи важните въпроси за художествения метод изобщо или за новия художествен (социалистически) реализъм по-специално, конкретните проблеми за героиката и романтиката, за майсторството и оригиналността и т. н. А като художествена защита на новото мислене са отпечатани отделни стихотворения и разкази. . .

Един от първите органи на революционните писатели, появил се още при управлението на деветнадесетомайците, е „Литературен преглед“ с редактор Людмил Стоянов. Вестникът е своеобразно продължение на „Щит“,² но вече като единогофронтско издание, чрез което Людмил Стоянов открито и последователно заедно с писателите-комунисти отстоява революционната линия на антифашисткия литературен фронт.

Изобщо най-голямата заслуга на редактора (най-често подписващ се с псевдонимите: Телемах, Кандид, Зоил, Апостол П., П. Благов, Б. Струмски) е, че като автор на значителна част от художествения, критическия и публицистическия материал се движи в опази обща единогофронтеска линия, която най-добре отговаря на нуждите на момента. Тук са и опитите за промени в отношението (в положителен смисъл) и към наследството, и към съвременните автори, които не са свързани с революционното движение. Постепенно спонтанно уловеното става осъзната идеологическа задача, осмисля се от новия единогофронтески идеологически курс. Може би поради обстоятелството, че върху „безпартийния“ Людмил

¹ История на Българската комунистическа партия (кратък очерк). С., 1969, с. 188, 189 и др.

² Последният брой на „Щит“ е от 12 юни 1934 г., а първият брой на „Литературен преглед“ се появява от 12 септ. 1934 и продължава до 24 апр. 1935 г.

Стоянов не тежи бремето на левосектантските грешки и увлечения, той сравнително по-лесно, без големи сътресения се ориентира в политическата обстановка като гражданин и писател и своевременно, още в „Литературен преглед“, издига актуалните лозунги за обединяването на прогресивните сили в защита на демокрацията и свободата, в борбата против фашизма и за защита на мира. Тук на Людмил Стоянов най-много помага активното му участие преди това и по-късно в борбата за мир в европейски и световен мащаб, онази борба, която така нашироко е документирана още в „Щит“.

В неговите собствени или на Ангел Тодоров, Мицо Андонов, Никола Ланков, Ламар, Петко Буюклиев и др. статии се преоценява литературното наследство на Тодор Влайков, Яворов, Дебелянов и др.,³ разчупва се резервираността и явното подценяване и отчуждане на живите писатели-реалисти, които не притежават научен мироглед, като Георги П. Стаматов, Константин Петканов, Светослав Минков и др. . . .⁴ Същевременно вестникът води борба срещу реакционните списания и критици, отговаря достойно на клеветите на полицейския критик Йордан Бадев, отхвърля невежеството и творческата безпомощност, патриотарството и национализма. Но че не са преодолени напълно някои сектантски и съвсем лични отношения, говорят отрицателната оценка или подигравателният тон към някои литературни органи и съвременни писатели и критици (ЛИК) — с Емил Коларов и Георги Цанев, към Никола Фурнаджиев, Асен Разцветников, Георги Райчев, Илия Волен и др.⁵

В „Литературен преглед“ са поместени стихове от Николай Хрелков, Крум Пенев, Ангел Тодоров, Никола Ланков, Мария Грубешлиева и Пантелей Матеев; разкази от Людмил Стоянов, Марко Марчевски, Ангел Тодоров и Мария Грубешлиева, от най-младите — Иван Мартинов, Павел Вежинов, Челкаш. . . Не всички от поместените работи са с еднаква художествена стойност. Но трактовката на съвременни или исторически теми в тях е такава, че ги превръща в свидетелство на усилията за освобождаване от тезисността, за обогатяване и разнообразяване на художественото мислене. Прави впечатление, че такива изяви на революционни автори като Христо Радевски, Георги Караславов, Никола Ланков, Орлин Василев, Младен Исаев сътрудничат само със статии (с едно изключение на Караславов) по общи обществени и литературни въпроси или с твърде съдържателни и компетентни рецензии. Но и с това те са засилвали доверието на младите творци към вестника, увеличавали са неговите заслуги за обогатяване и обновяване на социалистическата, на антифашистката литература.

Още в първите книжки на започналото да излиза от януари 1935 г. под редакцията на Васил Александров, но фактически редактор е Георги Бакалов (псевдоним Зарски, Немов), сп. „Нова литература“ могат да се видят плахите опити за една по-нова литературна политика, за една по-обогатена критическа и рецензентска работа. През втората годишнина (5 януари — 20 октомври 1936 г.) „Нова литература“ се преименува в „Мисъл“, като за редактор е поставен Ж. Тръпков (Ошавков). Но Бакалов, Трудин (Сава Гановски) и Цв. Драгнев вземат най-близко участие в редактирането.

Подобно на „Звезда“ сп. „Нова литература“ (като партийен орган то е несъмнено продължение на „Звезда“) отстоява най-напред и преди всичко, разбира се, революционната настъпателна линия на социалистическия литературен фронт.⁶

³ Литературен преглед, бр. 32.

⁴ Пак там, бр. 11, 20, 26.

⁵ Пак там, бр. 15, 16, 25, 28 и др.

⁶ И главните сътрудници на „Звезда“, и РЛФ (Сава Гановски (Трудин), Христо Радевски, Георги Караславов, Николай Хрелков, Младен Исаев, Крум Пенев, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Богдан Овесианин, Кръстю Белев, Марко Марчевски и др.) се прехвърлят в „Нова литература“. Прибавени са и нови имена: на публицисти и философи — Трайчо Костов (П. Бобев), Динко Тошев (Тр. Динев), д-р Озарев, Дончо Костов, Асен Киселинчев (Камен Иванов),

Познатата класова позиция обаче е изразена вече не така открито и директно, а съдържано, често косвено. Несъмнено всичко това се е налагало от обективни причини — главно от цензурни ограничения. Същевременно в отношението към някои, непроявяващи се открито, буржоазни писатели и публицисти, към демократично настроените литератори и учени съзираме положителната еволюция в общата тактика на комунистическата партия към единен фронт, стремежа към единодействие с антифашистките обществени и литературни сили. На този стремеж, на тази борба с всички „неконсервативни среди“ за възстановяване на парламентарните свободи и Търновската конституция, за даване отпор на настъпващия фашизъм и планове за нова война, за защита на мира и т. н. са поставени почти всички уводни, редакционни и много други авторски статии на списанието. И което е още по-показателно, като аргументи са привлечени изказвания на Александър Малинов, Иван и Кръстьо Пастухови, Михаил Арнаудов, вестници като „Дневник“, „Мир“, дори и „Зора“. . . Всичко това е добра политическа и идеологическа база за преодоляване на сектантската ограниченост и в литературната политика. Наистина за някакво особено разширяване например кръга на сътрудниците в „Нова литература“ и „Мисъл“ трудно би могло да се говори. Все пак една стъпка напред е пълноправното участие на несвързаните организационно с комунистическата партия, но несъмнено революционни писатели като Людмил Стоянов и Мария Грубешлиева, на Гьончо Белев и Лъчезар Станчев. . .

По-резултатни се оказват промените както в художествената практика на революционните творци, така и в литературната теория и критика. Например по-широкото разглеждане проблемите на реализма — критическия и новия художествен (социалистически) реализъм, за литературното наследство главно на писателите от миналото, които не са били свързани с работническото движение, т. е. онова, което е „ахилесова пета“ на марксистическата литературна мисъл преди това. Въпросът за литературното наследство се свързва с далеч по-широката задача за „актуализиране“ на историята, при което борбите в миналото се тълкуват като брънка в един непрекъснат революционен процес, чиято последна фаза е борбата на всички демократични слоеве за демокрация и мир. Разбира се, и порано в революционните издания е отстоявана мисълта, че работническата класа, комунистите са наследници на революционните традиции в миналото. Новото сега е, че линията е разширена и включва „унаследяване“ не само и единствено на ярките революционни изяви и герои, но и на по-общонародните движения, засягащи националната съдба. Тук най-вече са статиите на Георги Бакалов за националнореволюционните дейци и поетичното наследство през Възраждането от Бачо Киро до Ботев, за „двете линии“ във възрожденските борби и новото преосмисляне на историческото повествование и т. н.⁷ Може да се предполага, че когато Бакалов приканва прогресивните български писатели да възсъздадат художествено борбата на българския народ за свобода, за да може „масовият читател да проумее най-светлите страници на нашата история и да усвои великото наследство на миналото“⁸, ще да е имал пред вид онези мисли на Георги Димитров, развити в историческия му доклад на Седмия конгрес на Комунистическия интернационал през август 1935 г., в който упреква комунистите, неправещи нищо за осветляване миналото на своя народ, „за да свържат своята сегашна борба с неговите революционни традиции в миналото. . .“⁹

Кирил Григоров, Емил Шекерджийски и др.; на поети, белетристи и критици — Орлин Василев, Мария Грубешлиева, Иван Вельов, Тотю Белчев, Камен Калчев, Павел Вежинов, Андрей Гуляшки, А. Чернев, Иван Руж, Васил Александров и др.

⁷ Нова литература, кн. 13—21, 30—32; Мисъл, кн. 14, 15.

⁸ Мисъл, кн. 30.

⁹ Г. Димитров. Борбата на единния фронт против фашизма и войната. 1949, с. 116—117.

Все в духа на Георги Димитровите указания е написана и знаменитата статия на Бакалов „Изобразете героичното!“ — най-директивната и далновидната, най-целеустремената и богата с идеи, сякаш сама дишаща героиката на епохата, статия от средата на 30-те години до 9. IX. 1944 г., неизгубила актуалността си и до днес.

Такъв по-широк поглед — с изискване за пълноценно реалистично изображение, за по-голяма психологическа правдивост и т. н. — показва Бакалов и при рецензиите си за творбите на съвременните революционни писатели: Людмил Стоянов („Холера“), Ангел Тодоров („Поemi без лъжа“), Лъчезар Станчев („Хора по стрехите“).¹⁰ И в статиите и рецензиите на Ангел Тодоров (Б. Младенов, Д. Калинов), Иван Руж, Васил Александров и др. се поставят такива проблеми, правят се такива оценки, в които до търсенето на „социологичния еквивалент“ намираме и разсъждения върху по-сложните отношения между творец и действителност, и наблюдения върху героите, похватите и средствата на отделните писатели. Тук в засилването на тази тенденция твърде много помагат на нашата марксистическа критика решенията на Първия конгрес на Съюза на съветските писатели и появилите се теоретични статии за реализма изобщо и по-специално върху социалистическия реализъм, някои от които са отпечатани и в „Нова литература“ и „Мисъл“ — Е. Добин, Фр. Шилер и др.¹¹

Направени са и първите опити за теоретично осмисляне на творческата практика на младите български революционни поети и белетристи с оглед изискванията също така не само на реалистичното изображение изобщо, но вече и на новия художествен (социалистически) реализъм: Ангел Тодоров — рецензии за „Женени хора“ и „Бягството на Методи Ников“ на Мария Грубешлиева,¹² Васил Александров — рецензия за сборника „Брод“ (озаглавена „Една книга на новия художествен реализъм“),¹³ Иван Вельов — отзиви за сборките на Младен Исаев („Ведрина“), Вирияня Вихра („Устреми“), Камен Зидаров („Тишина“).¹⁴ Но че все още не са достатъчни наблюденията върху специфичните особености на художествената форма, на похватите и средствата, на качеството изобщо на отделните творби или общо на творчеството на писателите и поетите показва обширната рецензия на Илия Тодоров (Вл. Топенчаров) „Поети-граждани“ за сборника „Брод“.¹⁵ Независимо от отделните верни констатации или заключение, че поетите са направили истински „брод“ „към брега на художествения и обществения реализъм“, тази рецензия става един от поводите за разразията се спор за „качеството“ във в. „Кормило“.

Особена стойност и значение придобива статията на Иван Руж „Новият реализъм в нашата литература“, тъй като в нея младият критик не се задоволява да отбележи само разликата между критическия и новия (социалистическия) реализъм (позовавайки се на съветски теоретици и критици, той посочва, че критическото отношение към действителността не е чуждо и на новия реализъм, но на него е присъща и действителна романтика), но за първи път обобщава опита — къде по-сполучлив, къде по-схематичен — на нашите социалистически белетристи от началото на 30-те години: Георги Караславов, Крум Велков, Иван Вельов,

¹⁰ Нова литература, кн. 14, 33, 34.

¹¹ Е. Добин. Стилът на новия художествен реализъм. — Нова литература, кн. 14; Фр. Шилер. За реализма на XIX век. — Нова литература, кн. 4.

¹² Нова литература, кн. 9; Мисъл, кн. 8.

¹³ Нова литература, кн. 19. С подчертан интерес към реализма, правдивостта и оригиналността на изображението се отличават рецензиите на В. Александров за сборника „Сигнали“ и първата книга „Мъка“ на Ст. Ц. Даскалов. — Нова литература, кн. 26, 29.

¹⁴ Мисъл, кн. 11.

¹⁵ Нова литература, кн. 23, 24.

Георги Пенджерков, а също така и на правещите първите си стъпки — Павел Вежинов, Димитър Чавдаров (Челкаш), К. Карали (Камен Калчев).¹⁶

По-ново и положително отношение към непринадлежащия към революционното движение Светослав Минков е изразено в прегледа (доста елементарен) на разказите му от „Дамата с рентгеновите очи“, направен пак от Васил Александров.

Поместените на страниците на „Нова литература“ („Мисъл“) стихотворения, разкази или откъси от по-големи творби са също така едно потвърждение на стремежа към разширяване на тематиката — патриотизма и героичното минало, войната и мира, бита и личните чувства, към избягване на схематизма и декларативността при нейната по-задълбочена идеологическа и реалистична интерпретация. Всичко това е наложено и от обективни (цензурни) причини, но идва и като резултат от по-задълбочено художествено мислене. Тук биха могли да се посочат разказите на Караславов („Среща“, „Спомени“, „Братя“) или на Людмил Стоянов („Посрещане“ и откъс от повестта „Мехмед Синап“), на Орлин Василев („Хляб“), Марко Марчевски („Завръщане“, „Новият човек“), на Иван Вельов („Вълчан и мечката“, „Брак“, „Шурецьт“), на Кръстьо Белев („Гълъби“), на помладите Павел Вежинов, Андрей Гуляшки, Камен Калчев и др. В тях действително се вижда трудната борба за преодоляване (разбира се, не при всички автори и творби) тезисността и преднамереността при по-голямото битово и психологическо уплътняване и историческо осмисляне на социалните конфликти. Или стиховете на Младен Исаев („Дъб“, „Майчино писмо“, „Навън“ и др.), на Николай Хрелков („Пилот“), на Христо Радевски („Силата на силите“), на Крум Пенев („Поет“, „Вечер в гората“ и др.), на Никола Ланков („Земя“, „Раздяла“), на Ангел Тодоров („Египет“, „Лирика“, „Стаи“ и др.), на Крум Вълков, В. Вихра, Л. Станчев и др. И в тях — някъде убедително и силно, другаде умозрително и наивно — също така поетично са документирани усилията за по-голяма конкретност и по-голяма близост до земята и живота на хората, повече „ведрина“ и сърдечност при поетичната разработка на познатите революционни и нови теми. . .

2

Още по-определено и по-нашироко се изявяват новите елементи на идеологическото и литературното преустройство във в. „Кормило“¹⁷. Като по-пряк наследник на РЛФ „Кормило“ пренася и съхранява някои от най-ярките добродетели на своя предшественик: революционна преданост и бойкост, нападателност и ненавист към класовите политически и литературни врагове, любов към Съветския съюз и съветската литература и т. н. Същевременно обаче, за разлика от РЛФ, „Кормило“ отхвърля левосектантските и други грешки и увлечения и става най-добрият гласатай на създаващото се антифашистко единство на прогресивните писатели, един от най-последователните борци за обединяване усилията на демократическата българска интелигенция в борбата срещу фашизма и войната, за мир и свобода. Не само приема за сътрудници всички членове на Съюза на трудовоборческите писатели, но прави успешни опити за привличането към общия антифашистки културен фронт много художници, артисти, музикални дейци, научни работници. . . По разнообразие, а и качество на поместените публицистични и художествени материали, по свободата, с която се разполагат стихове и

¹⁶ Нова литература, кн. 6.

¹⁷ „Кормило“ излиза от септ. 1935 г. до юни 1936 г. под редакцията на Пантелей Матеев. В разширения му редакционен комитет участва почти цялото основно ядро на пролетарските писатели от РЛФ и „Звезда“. По свидетелство на Людмил Стоянов в края на 1935 г. редакцията била сформирана от Георги Караславов, Христо Радевски, Орлин Василев, Людмил Стоянов и Пантелей Матеев. За редактор бил определен Пантелей Матеев, а за уредник Орлин Василев (Брод, бр. 1).

интервюта, статии и снимки, „Кормило“ стои на едно от първите места сред революционната ни антифашистка литературна периодика.¹⁸

Прави впечатление също така поместването на много изказвания или преводи на творби от видни представители на европейската и световната прогресивна литература. Най-голяма тук е заслугата на Людмил Стоянов, който с дописки от заседанията на Световния конгрес на писателите в защита на мира в Париж, а после и в статии и очерци запознава читателите не само със съветските писатели Ал. Толстой, Б. Пастернак, Н. Тихонов, Мих. Колцов и др., но и с А. Барбюс, Ж. Р. Блок, Л. Арагон, Ан. Марло, Ан. Жид, Ст. Цвайг, Х. Ман, М. Голд и т. н. По такъв начин прогресивната българска литература не се отделя от голямото и прогресивно движение на световната литература.¹⁹ А чрез най-актуалните обществени и културни повели — борба срещу настъпващия фашизъм и подготовка за нова война и изобщо в защита на мира — вестникът се свързва (а и използва като сътрудници) с общественици и учени, художници и писатели като Вл. Полянов, д-р Иван Кинкел, К. Цонев, Б. Обрешков, д-р Г. Узунов и др., някои от които са далеч от марксизма, но всички са против фашизма и войната, всички подкрепят борбата за мир. Още в началото е публикуван и апел против „новата опасност“ — подготвящата се нова война. И в по-сетнешните броеве се поместват подобни апели.²⁰

Решително си пробива път и по-правилната оценка на писателите от миналото, които са били далеч от социалистическото движение. На първо място Вазов — чрез отпечатване на „Елате ни вижте“, и „Отворено писмо до г-н Борис Вазов“ на Гео Милев, статията на Людмил Стоянов, където Вазов е посочен като пример на творец-гражданин и патриот, на поет с реалистична поетична система.²¹ Добри думи са казани и за Иван Андрейчин, като се припомнят първите му стихосбирки, когато се е проявявал като социален поет.²² Да не говорим — то се разбира от само себе си — за позицията към Алеко Константинов, Гео Милев, Смирненски, която и по-рано е била, общо взето, положителна, а и възторжена. Показателно е това, че в рубриката на наследството влизат и „народните песни“.²³

По-особен теоретичен и практически интерес и значение придобиват отношенията към Смирненски и опитите на редакторите на „Кормило“ за по-нова оценка на някои съвременни писатели, стоящи също така далеч от марксизма, но честни като граждани и реалисти като творци. При Светослав Минков редакцията продължава и задълбочава положителната оценка на неговите творби (с рецензията на Караславов за „Разкази в таралежова кожа“), приема го за сътрудник, като отпечатва силно изобличителния разказ „Това се случи в Лампадефор“²⁴, по същия начин постъпва редакцията и с Чудомир — публикува в два подлистника откъси от „Не съм от тях“, а Людмил Стоянов излиза с кратък отзив, където независимо от критическите упреци и основното пожелание — повече социалност в разказите, увърждава погледа и изобщо хумора на оригиналния писател; при Г. П. Стаматов обаче утвърждаването и признанията се усложняват...

В посветения специален брой на писателя е поместен разказът му „Едно отложено самоубийство“. Публикувани са и няколко статии и спомени за видния писател-реалист и сатирик от Людмил Стоянов („На моя литературен наставник“),

¹⁸ Самата редакция е имала съзнанието за важноста и широтата на задачите, с които се нагърбва. Затова, когато мотивира необходимостта от по-голям формат на вестника, отбелязва като доводи разнообразието на въпроси, свързани с културата, изкуството и критиката, „тяхното всестранно осветление, което не може да се намери в никое друго издание“... (Кормило, бр. 15).

¹⁹ Пантелей Зарев. Панорама на българската литература. Т. IV, 1973, с. 10.

²⁰ Кормило, бр. 2, 27, 30.

²¹ Пак там, бр. 15, 33.

²² Пак там, бр. 10, 4.

²³ Пак там, бр. 10.

²⁴ Пак там, бр. 23, 34.

Орлин Василев („Двете мои срещи с Г. П. Стаматов“), Георги Караславов („Реалист и сатирик“), в които било заради „критическото начало“ и хуманизма, било заради майсторството на разказвача, вгледал се дълбоко в недъзите на съвременния град и т. н., го определят за свой „учител и наставник“ (Людмил Стоянов, Орлин Василев); правят се опити да се използва и преосмисли неговото сатирично дело и за художествената практика на социалистическата литература. Получава се обаче най-неочакваното — „учителят“ Стаматов се отказва публично и открито от своите „ученици“²⁵. . . . Въпреки това „учениците“ продължават да считат писателя-изобличител за свой учител, излизат със статия-отговор, с която защитават писателя въпреки собственото му недобре промислено изказване, и като доказателство за „верността“ си поместват разказа му „Скитници-рицари“. . . . А това вече говори за една дълбока убеденост в правотата на новата литературна политика, за една истинска политическа и естетическа далновидност.

Своеобразна теоретична обосновка и „осветление“ на тази правилна единокронтна литературна политика осъществява „Кормило“ и чрез популяризиране принципите на новия художествен (социалистически) реализъм. Като използва трудовете на съветски литературоведи и във формата на един курс от лекции и уроци за млади, начинаещи критици и писатели прави достойние на широк кръг читатели и по-общите положения, и по-конкретните изисквания на съвременната марксистко-ленинска литературна наука. Този „курс“, съставен по книгата на съветския автор Крайски „Какво трябва да знае начинаещият писател“, започнал още от първия брой на вестника с лекцията „Що е художествена литература“, продължава и с по-конкретни лекции за характера на художествения образ, поетичните фигури, езика и т. н. на литературните творби. Повечето от лекциите (главно от Иван Руж) обаче са „побългарени“, тъй като много от примерите са цитирани със стихове от български автори — от Вазов, Пенчо Славейков и Яворов до Николай Лилиев и Смирненски. А с това се увеличава още повече стойността на този елементарен курс. Обучаващите се литератори и читатели наистина разширяват погледа си не само върху общата литературна теория, но и върху националната литература.

В „Кормило“ се отпечатват и редица статии на съветски литературоведи, дават се подробни информации за Първия конгрес на съветските писатели, за състоялия се пленум на ръководството на съюза в гр. Минск и т. н. Освен това най-добрите съветски поети и белетристи се представят с преведени техни стихове, разкази, очерци: Горки (особено много със статиите, изказванията и стиховете на български писатели по случай смъртта на големия писател), Маяковски, Шолохов, Н. Асеев, Еренбург, Фурманов, Безименски и др.²⁶ Чрез тези преводи, статии и очерци, обикновено дело на известни революционни писатели като Людмил Стоянов, Христо Радевски, Ангел Тодоров, Младен Исаев, Марко Марчевски и др., опитът на съветските творци навлиза по-широко в литературния живот и помага — както и по-рано — на българските революционни творци в изясняване на тяхното естетическо кредо, в разработката на актуални и значими теми в духа на социалистическия реализъм.

Разбира се, освен с лекции, курсове, преводи и очерци редакцията на „Кормило“ подкрепя революционните поети и белетристи също така с поместване на

²⁵ Кормило, бр. 24. Както е известно, Стаматов изпраща до „Вестник на жената“ следното писмо: „До Людмил Стоянов и Орлин Василев. Прочетох брой 24 на „Кормило“. Вие погрешно се наричате мои възпитаници и ученици. Чужд съм Ви, чужди сте ми. Различни схващания на живота, различни рецепти за злото в него.“ Получава се твърде неудобно и конфузно положение. . . . Не забързва да се възползва от писмото и буржоазната преса. Следпразничният в. „Вечер“ го помества под заглавие „Навременно опровержение“.

²⁶ В. Колевски. Патосът на Октомври. С., 1967, с. 487—532.

по-малки техни творби във вестника или чрез съвременното им рецензиране. На първо място по броя на публикуваните работи (повече статии, рецензии и полемики) са редакторите Людмил Стоянов, Георги Караславов, Христо Радевски, Орлин Василев, близките на редакцията, известни и от предишните революционни органи — Ангел Тодоров, Младен Исаев, Марко Марчевски, Ламар и т.н. Вестникът също така дава път и на по-младите и по-неизвестни революционни творци: Никола Йонков (Вапцаров), Иван Бурин, Христо Кърпачев, Атанас Смирнов, Ст. Ц. Даскалов, Александър Муратов. . . А повечето от рецензиите са написани от писатели: Христо Радевски — за Л. Станчев, Д. Гундов; Людмил Стоянов — за А. Тодоров, М. Грубешлиева, Г. Белев; Георги Караславов — за Св. Минков, Чудомир, а чрез голямата статия „Бродци“ за почти всички революционни поети; Ангел Тодоров — за Л. Стоянов, М. Марчевски и т.н. Подчертаното положително отношение към рецензираните творби се обяснява с факта, че се подкрепят автори и произведения, в които се вижда къде по-пълно, къде по-недостатъчно убедително приложение на изискванията на новия художествен реализъм. С това се обяснява и по-голямата съдържаност и внимателност при посочване на недостатъците, без обаче това да означава снижаване на художествения критерий. Примери — остротата, с която Людмил Стоянов говори за основните недостатъци за повестта на Ив. Вельов или оценките на Георги Караславов за „Бродци“ . . .

А когато се срещат с невежеството и художествената безпомощност, с несериозното отношение към творческата работа или съзнателното фалшифициране главно из средата на нереволуционните писатели, редакторите-писатели и критици обаче са безпощадни. Унищожителни критики и отзиви (главно в рубриката „Под мерника на „Кормило“) се появяват и срещу Христо Цанков (Дерижан), Константин Петканов (разказите му за деца), Панчо Михайлов, Иван Карановски, Иван Мирчев, Аджарски и т.н. Също така под „прицела“ на „Кормило“ са и необмислените и несериозни изказвания на Александър Балабанов, спорните и пресилени тези на Константин Гълъбов, изоставането в литературното мислене на Иван Радославов, еклетичните и непоследователни позиции на „Литературен глас“ и неговия редактор Д. Б. Митов и т.н. А като примери на непримиримост към онези, които погазват човешкото си достойнство и творческа съвест, и на пламенна защита на революционния мироглед, могат да се посочат „Отвореното писмо“ на Христо Радевски срещу бившия му приятел и другар Славчо Красински или репликата-отговор на „Кандид“ (Людмил Стоянов) на „писача“ от един буржоазен вестник, където Л. Стоянов смело защитава революционната литература като наследник на всичко прогресивно в миналото и нейното право да се обявява срещу „новия ред“ на фашизма. . .²⁷

Обликът на „Кормило“ като революционна и смела антифашистка трибуна се очертава най-добре с ония статии и бележки, реплики и отговори, с които редакторите и сътрудниците са принудени да отбиват клеветите на буржоазните на реакционните сили: шабс капитан Копейкин, Йордан Бадев, Хамлет принц Датски и др. Особено Йордан Бадев — почти във всеки брой Людмил Стоянов, Ангел Тодоров, Пантелей Матеев и други са принудени да опровергават провокационните подхвърляния и явни доноси на този литературен полицейски агент. Един от най-достойните отговори се съдържа в „Отвореното писмо“ на редактора Пантелей Матеев.²⁸

Разпространена и върху някои съвременни, несвързани с революционното движение автори, революционната непримиримост на „Кормило“ показва, че са

²⁷ Кормило, бр. 10, 24.

²⁸ Пак там, бр. 31.

останали следи от неизживяно напълно сектантско отношение. Например Йовков е определен ни повече, ни по-малко като „най-консервативен поет и художник на миналото“, а Емануил Попдилитров се иронизира не само за неговите „новогодишни грижи“ (издаване на собствените съчинения), но и за идеята му за обединяване на българското племе. . . ; рязко се осъжда Илия Волен за неговото „отстъпничество“ от „Черни угаги“ и не се приемат по-сетнешните му разкази, а заради наличието на религиозни стихове се отхвърля едва ли не и цялото творчество на българските поети от Кирил Христов и Теодор Траянов до Димитър Пантелеев и Елисавета Багряна. . .²⁹

Въпреки полицейските и цензурни заплахи „Кормило“ успява да запази добър борческия си облик. Случаят е така обаче, че вестникът се самоликвидира и не дочака октомври 1936 г., когато властта спира почти всички прогресивни издания. Печалният край на този отлично спизван антифашистки литературен вестник, осъществил в онези години най-широко единство на прогресивните, културни и литературни дейци, е свързан с известния „кормиловски“ спор. Трагичните последици от тази кормиловска история продължават да се долавят дори и в наши дни. Някои от участниците трудно забравят огорчението и обидите. В същност, погледнат в светлината на обективния социален и литературен процес, спорът е момент, звено от трудния път към идеологическо-литературно преустройство. Немалко вече е писано по този исторически спор и може да се приеме, че в най-общи линии е изяснен.³⁰ Ще припомним някои от най-значителните и характерни факти от неговото пораждање и развитие.³¹

Началото се слага със споменатата рецензия на Васил Александров в „Нова литература“ за стихотворния сборник „Брод“. В нея се оценява конкретното участие на отделните поети. Поместените стихове на Людмил Стоянов, Николай Хрелков, Пантелей Матеев, Ламар, Мария Грубешлиева и Крум Пенев са оценени, общо взето, положително с отделни забележки за неясна образност (Ламар), неизживян песимизъм и символистично влияние (Пантелей Матеев, Николай Хрелков) и др. За стиховете на Радевски се казва обаче, че се отличавали с „неудържима динамика“ и „здрава и желязна мисъл“. Най-остро са критикувани стиховете на Никола Ланков и Ангел Тодоров — „статии и мерена реч“, „изкуствени, измъчени“, „извехтели и стилово изтъркани“. . . И в заключение: „... . редакционният комитет (ако е имало такъв) не се е отнесъл сериозно и с критерий към работата си. Отделил много място на свършено слаби стихове (. . . стиховете на Ланков и Ангел Тодоров, които вземат близо две коли), като че ли количеството ще изкупи качеството.“³²

Изглежда, заключителните мисли за количеството и качеството най-много са развълнували критици и поети, тъй като са съзирали опит за надценяване ролята на качеството и формата на поетичните творби за сметка на идейното съдържание. Своеобразен отговор на рецензията на Васил Александров дава Илия Тодоров (Вл. Топенчаров) в посочената голяма статия „Поети-граждани“ — за поетите от „Брод“. Тук той се опитва да обедини публикуваните творби в сборника около няколко по-общи проблеми и тенденции: скъсване с идеализма, поезия и живот, любов към народа и родината, художествена форма. Особено ценни мисли, в духа на новото идеологическо преустройство, са изказани за отношението на революционните поети към родината, за единството между

²⁹ Кормило, бр. 17, 21, 26, 33.

³⁰ Тончо Жечев. Образът на комуниста в творчеството на Христо Радевски. — Образът на комуниста в съвременната българска литература. 1972, с. 98—101; Пантелей Зарев. Панорама. . . Т. IV. 1973, с. 11—16.

³¹ Някои мисли са изказани преди повече от две десетилетия, вж. Георги Бакалов. . . — Год. Соф. унив., год. 50, 1955, с. 70.

³² Нова литература, кн. 18.

патриотичното и интернационалното чувство. Когато обаче преценява стиховете на отделните творци с оглед проблема поезия-живот, авторът противопоставя стихотворението „Книгата“ на Радевски на „Пътешествие“ на Ангел Тодоров, тъй като счита, че в „Книгата“ се долавяло известна опортюнистическа позиция... (прави, разбира се, и една непростима промяна — „ловко“ става „главно“). Най-спорни са обаче разсъжденията на критика за формата на художествените творби, като например твърдението, че в развиващата се при условията на класовата борба революционна литература е имало и ще има времена, когато „не е важно как е написано нещо, каква е неговата външна форма, а какво е написано“³³.

Както и да бъде взета тази мисъл — откъсната или в контекста на цялата статия, — тя най-напред подразва с категоричността си, а след това и с очевидното недооценяване значението и ролята на художествената форма в единството между съдържание и форма. Затова и отговорът не закъснява. Георги Караславов пише полемичната статия в „Кормило“ „Художественото качество — основен въпрос“, в която счита, че борбата за качество, започнала и по-рано, вече е намерила конкретния си израз в теорията и практиката на художествения реализъм, трябва да продължава и да се задълбочава, че всеки, който се опитва „да я отрича или спъне под каквато и да било форма, върши една назадничава и пакостна работа.“ И продължава — рязко и също така категорично, без липсата на самочувствие, а дори отвисоко, — като отправя удари и срещу Илия Тодоров, и срещу редактора Георги Бакалов: „Хубавата тема, здравата идея може да бъде окарикатурена и обезобразена с пишурковска техника — според допотопните теории на Илия Тодоров. „Произведения“ на такива автори трябва да бъдат приети направо с най-пламенните стихове на нашите поети. Това административно канонизиране, което години наред сковаваше развитието на нашето изкуство, е намерило израз на страниците на списание, издавано през 1935 г.! Явно е, че редакторът му е спал щастливия сън на неведението.“³⁴ Бакалов пък съобщава, че рецензията на Васил Александров е била „инспирирана“ от Георги Караславов.³⁵

Но и без чужда помощ и „инспирация“ много скоро след това Караславов мотивира открито собственото си отношение към творчеството на „бродци“ в статия, излязла в три последователни броя на „Кормило“. Основавайки се на един стабилен художествен, „качествен“ критерий, Караславов несъмнено успява да улови и покаже някои от най-характерните черти от поетичния натюрел на всеки един от бродците. Но и тук най-показателна е оценката, от една страна, на Христо Радевски, а, от друга — на Ангел Тодоров и Никола Ланков. Показателна не с друго, а с това, че сами по себе си верните наблюдения и преценки, подчинени на нуждите на полемиката, така се разполагат и заострят, че зазвучават като противопоставени. Стихотворението на Христо Радевски „На един самоубиец“ разкривало „с поразителна сила творческите възможности на поета“, то е „образец на динамизъм и икономия на средствата“. А за стиховете на Ангел Тодоров и Никола Ланков се казва, че в тях „няма яснота и логическа последователност“, а само опити за „някакъв динамизъм чрез техническо изреждане на мъгливи изречения“. ³⁶ Лесно обяснима е след това острата реакция на Бакалов и на другите „бродци“.

И ако спорът е продължен в теоретическа плоскост, би се приел като една вътрешна дискусия на литератори с еднакви марксистически разбирания върху изкуството, защото независимо от някои нюанси по принцип и Караславов, и Илия

³³ Нова литература, кн. 23, 24.

³⁴ Кормило, бр. 6.

³⁵ Г. Бакалов. Днешната българска литература, 1938, с. 35.

³⁶ Кормило, бр. 9, 10 и 11.

Тодоров (Топенчаров), и постепенно обообщиавашите се „лагери“ на „качествениците“ — Георги Караславов, Орлин Василев, Христо Радевски, Младен Исаев, Александър Жендов, Тодор Генов, и на „идейниците“ — Георги Бакалов, Людмил Стоянов, Сава Гановски, Николай Хрелков, Никола Ланков, Камен Зидаров, Ангел Тодоров, Марко Марчевски, Кръстю Белев и почти всички останали писатели-комунисти, изхождат от еднакви теоретически позиции, от основните марксистически принципи за диалектичното единство на съдържание и форма. Дори във взаимните, отначало не така пресиления обвинения на едните, че подценяването на идейното съдържание може да отведе до притъпяване на гражданските задължения на творците и до формализъм и съзерцателност, и на другите, че недооценката на формата, на качеството на художествените творби означава примитивност и сектанство, което задържа прогресивното развитие на революционната литература, биха могли да бъдат оправдани с искрените желания и намерения да се осигурят условия за правилното развитие на революционната литература по пътя на художествения реализъм. Полемиката приема обаче доста остър, а и личен характер — продължава и се развихря в неочаквани размери и форми.

Най-напред на „предната линия“ в борбата от страна на „идейниците“ излиза Георги Бакалов, който в редица статии сочи „хлъзгавия път“, по който тръгват „качествениците“, оборва техните теоретически позиции, отчитайки ги за непълно марксистически или немарксистически, уличавайки ги в непознаване на литературните факти или невежество и т. н. Обвиненията стигат в края на краищата и до идейно отстъпничество, „интелигентски индивидуализъм“, „мания за величие“, дори стремеж да се отделят от острата обществена борба, което обективно ще ги доведе и до „горните десет хиляди“ . . . От „качествениците“ най-„агресивни“ са Александър Жендов (статията „Георги Бакалов фалшифицира“) и Георги Караславов (статията „Така ли е, Георги Бакалов?“), за които пък Бакалов е „фалшификатор“, който лъже „под носа на читателя“. . .³⁷

Вглеждайки се в многобройните декларации и обращения, разяснения и обещания и особено обвинението в „лъжи“, „клевети“ и „фалшификации“, днешният читател в почуда и недоумение вдига рамене и се пита: как е било възможно всичко това? Та дори срещу идейните врагове през тези месеци не са изписани толкова страници, не е хвърлена толкова полемична страст, колкото в „разобличаване“ на другарите-съратници в едно голямо дело. . . А смут обхваща на времето и всички прогресивни читатели в страната. Затова започват да пристигат писма, с които се апелира за съдържаност, „вразумяване“ и взаимни отстъпки, за да се запази толкова необходимото единство на прогресивните сили.³⁸ Но. . . „лагерите“ са непримирими. „Качествениците“ вземат в свои ръце „Кормило“ и последните два броя издават сами, като имат пълна възможност да „изобличат“ Бакалов. . . „Идейниците“ пък използват вестниците „Ведрина“, „Трибуна“ и др. Със „служач“ „Кормило“ се занимава и ръководството на партията. Но не за да декретира кой е прав и кой не е в дискусиите за качеството, а да ги оцени с оглед голямата задача за преодоляване на сектанството и за обединяване на антифашистките литературни сили. С това може да се обясни и суровостта на крайните мерки. Нелегалният Централен комитет взема решение „качествениците“ да предадат вестника на друг редакционен комитет. Те обаче не се подчиняват, не се явяват и на поисканата среща, т. е. не изпълняват партийното нареждане и затова са изключени от партията. Изгубил партийната и читателската поддръжка, след още два броя вестникът спира. . .

³⁷ Кормило, бр. 39.

³⁸ С подобен призив излиза и групата на свързаните с анархизма, но застанали първи рамо до рамо с писателите-комунисти в общата антифашистка борба — Ламар, Славчо Васев, Златан Радев (Здравко Сребров), Мицо Андонов, В. Харизанов.

Така приключва „кормиловският“ въпрос — с разделяне на революционните литературни сили, с изолиране и откъсване от социалистическия литературен фронт на един от най-талантливите му представители. Преценен от гледна точка процеса на преустройството на литературната теория и практика, на литературното мислене, този край свидетелства, както се каза, да трудността на борбата при освобождаване от стари схващания и възприемане на нови. Оттук се обясняват съдържаността и страхът от проникване на вражеската идеология или от придържане (въпреки декларациите) към старите сектантски възгледи сред редиците на революционните творци. Важното е, че все пак „качествениците“ се оказаха с несъмнено твърд идеен мироглед, със стабилни литературни позиции. Въпреки трудностите и понятоното тежко психологическо състояние, което носи изолацията, не отидоха при „горните десет хиляди“, а продължиха да отстояват, макар и не така открито и последователно, борческите си позиции. Някои даже (Младен Исаев, Христо Радевски) подпомагат нелегалната дейност на партията в решителните и съдбоносни години на войната. А в творческата си работа, като продължават да разработват актуалните теми на съвременността, на миналото и на бита, създават едни от най-значителните творби на социалистическата литература. „Идейниците“ независимо от сътресенията продължават с успех борбата и усилията за обединяване на антифашистките и демократично настроени творци, за обогатяване и задълбочаване на литературната теория, за разширяване кръгозора и средствата на литературната критика, за утвърждаване новите завоевания на революционните писатели, за действено и близко подпомагане на начеващите поети, писатели и критици.

Така с вестник „Брод“ „идейниците“ по същество продължават започнатото, но не довършено от „Кормило“ голямо дело.

„Брод“ успява под редакцията на Иван Вельов да излезе само в 10 броя.³⁹ Независимо че вестникът е орган на един от лагерите, не бива да се ограничава ролята му едва ли не само като трибуна, насочена срещу „качествениците“. Само в първите броеве се отговаря на „противния“ лагер или пък в отделни статии — на Бакалов за Радевски („Абстрактно възпяване на труда“), на Тр. Духов (Васил Николов), за Караславов („Собствеността като тема“) и някои други, в които твърде преднамерено и явно тенденциозно се критикуват двамата автори — „качественици“. . . Но това не са централни материали.

„Брод“ по примера на „Кормило“ извършва немалко за по-нататъшното, макар и без „качествениците“, сплотяване на прогресивните литературни сили. Вестникът например продължава започнатия от „Кормило“ курс по теория на литературата („Кратък курс по литературознание“) със статии на Тимофеев: „Литература и живот“, „Материалът на художественото произведение“, „Форма на художественото произведение“.⁴⁰ Открива по подобие на „Литературен преглед“ и специална рубрика „великите писатели за реализма“, в която успява да помести само изказвания на Сервантес и Шекспир (и то с откъси от „Хамлет“!). Продължават и усилията за обединяване на общественици и културни дейци в благородната и хуманна борба — защита на мира. Истински еднотропски дух носи публикуваното обращение „На борба за мир“, подписано не само от писатели, но и от общественици, професори, лекари. . .

Все по-ясни стават за редакторите и сътрудниците на „Брод“ актуалните им задължения на творци и граждани-борци. Те се водят най-напред, разбира се, от партийните указания за поставяне на литературно-организаторската и творческа

³⁹ Бр. 1 на „Брод“ — „двуседмичник за литература, изкуство и обществена мисъл“ е от 8 юли 1936 г., а брой 10 — от 21 септ. 1936. Първите броеве съвпадат с последните на „Кормило“.

⁴⁰ Брод, бр. 2, 3, 7, 8.

дейност в служба на борбата срещу фашизма и войната, в защита на мира и свободата на народа. Те имат за пример безсмъртното дело на руските класици, разбира се, и на съветските писатели. Делото и борбата например на Горки, на преждевременната смърт на когото откликват най-широко. В „Брод“ и в „Лист Максим Горки“ (под редакцията на Георги Бакалов) се публикуват изказвания и признания на много български писатели и общественици за големия художник и революционен хуманист, обещания да следват неговите завети. . . Във вестника са отпечатани и редица статии на съветски литературоведи, разясняващи особеностите на руската класическа и на новата съветска литература: Н. Глаголев — за Белински, Е. Усиевич — за Маяковски, С. Б. — за Панфьоров. . . Георги Бакалов препечатва и прокоментира знаменитото писмо на Белински до Гогол. . .⁴¹

Едни от най-съдържателните, „директивни“ и съвсем актуални призиви към революционните писатели се съдържат в няколко статии на Трудин (Сава Гановски) — „Време и дълг“, „Отговорността на писателя“, на Людмил Стоянов (А. Благоев) — „Дългът на писателя“, „Вярата в победата“, „За историческото мислене“. . . Твърде симптоматичен е опитът за свързване прогресивните традиции на миналото със задачите на съвременните революционни творци и в статията на Д. Калинов (А. Тодоров) „Героични герои“.⁴²

В излезлите 10 броя редакторите на „Брод“ естествено не биха могли да покажат пълно онази еволюция, която е настъпила по отношение на литературното дело на писателите от миналото, а и към съвременните творци, които не са свързани с революционното движение. Все пак има няколко извънредно характерни случаи. Например пак отношението към Вазов. По случай 15-годишнината от смъртта му „Брод“ помества разказа „Иде ли?“ и стихотворенията „Към свобода“ и „Не се гаси туй, що не гасне“. Тук, още в самия подбор на творбите, се вижда желанието на редакторите да представят Вазов като творец-хуманист, който отхвърля войната и възпява свободата и прогреса. А в редакционната бележка, написана от Людмил Стоянов, тази позиция се мотивира и допълва с една характеристика на цялостния облик на поета, като се посочва и неговото място и значение в развитието на националната литература.⁴³

Отпечатаните в „Брод“ (различни по стойност) стихове, разкази или откъси от по-големи работи са главно — това е лесно обяснимо — на „идейниците“ или на автори, които ги подкрепят: Людмил Стоянов, Ангел Тодоров, Никола Ланков, Николай Хрелков, Камен Зидаров, Гьончо Белев, Мария Грубешлиева, Иван Вельов, Кръстьо Белев, Хаим Бенадов, Иван Фунев (не с картини, а със стихове!), Георги Пенджерков, Павел Вежинов, Крум Григоров, Ст. Ц. Даскалов, Камен Калчев. Разбира се, като изключение, и то в плюс на единосфронтовската линия, могат да бъдат посочени и интервюто на Илия Бешков, и стиховете на Владимир Русалиев.⁴⁴ А в оценките на излезлите книги, твърде малко на брой, се ограничават с отзиви за: „Тишина“ на Камен Зидаров (от Людмил Стоянов), „Бентън трещи“ на Гьончо Белев (от Стр. Станев) (?), „Андрей Мавров“ на Иван Вельов и „Дивата гора“ на „качественика“ Орлин Василев (от Тр. Духов — Васил Николов), „Горчив смях“ вестник (от Д. Калинов — Ангел Тодоров).

Наистина никак не е било лесно преустройството на мисленето, преодоляването на сектантството, особено когато трябва да се работи с писатели и публици си-съюзници или най-малкото неврагове. Ето признанията на Ангел Тодоров (Д. К.) във феилетона „Лятото, литературният феилетон и Й. Бадев“ като свидетелство за онова време за действителните трудности на преустройството: „Едно време беше лесно. Залостиш се в редакцията на прогресивния вестник —

⁴¹ Брод, бр. 1, 3.

⁴² Пак там, бр. 4, 5, 6, 7, 8.

⁴³ Пак там, бр. 70.

⁴⁴ Пак там, бр. 6.

и всички, които не са сътрудници, обвиняваш за врагове: „който не е с нас, е против нас“. Удряш на общо основание на ляво и на дясно. Сега обаче не е така. Трябва вече да се работи с широки кръгове — трябва, така да се каже, литературата ни да не бъде сектантска, а да обхваща всичко честно, всичко, което обича светлината, независимо от това, в коя редакция работи.“⁴⁵

Макар изказани в шеговита, „фейлестонна“ форма, тези размисли прозвучават и самокритично, а и предупреждаващо, назидателно. Затова може би отношението към онези, които не приемат революционната литература или литературата, обичаща „светлината“, в „Брод“ е по-внимателно и по-сдържано. Твърде тактично и насърчително се говори например за списание „Гребец“ и в „Светлоструй“ (рубриката „Критически отзиви“). Но когато стане дума за открити противници на социалистическата литература, „Брод“ отстоява твърдо една класовонепримирима позиция: Людмил Стоянов (Б. Струмски) „Мастодонти на глупостта“ — срещу проф. Младенов и официалния журналист от „Слово“ Йордан Мечкаров, обявили се срещу книгата „Страната на Съветите“ на Асен Златаров; Ангел Тодоров (Д. К.) „Хиперболизирани раци и жаби“ — срещу Йордан Бадев, Славчо Красински, сп. „Просвета“ и др.⁴⁶ Не са избягнати обаче и някои по същество сектантски рецидиви, като например отношението към Николай Лилиев — писмото на Д. Стотиров (?), явни елементи на преднамереност към Г. Караславов от страна на Тр. Духов.⁴⁷

По-малко от година просъществува (юни 1936 — октомври 1936) и хумористичният вестник „Горчив смях“ с редактор С. Д. Казанколов, но истински редактор, душа на вестника, е Крум Вълков. В него е направен опит да бъде продължена линията на „Жупел“. Но и по обхват на сътрудници, и по художествеността на открития политически патос на творбата „Горчив смях“ невинаги успява да достигне предшественика си.

3

След спирането на всички прогресивни издания през октомври 1936 г. още по-трудно става за комунистите-литератори — моторът на оформящия се антифашистки литературен фронт — да организират специални литературни издания, които те да ръководят и с които да направляват и организират (разбира се, в оня смисъл и в онези граници, които позволява спецификата на творческата работа) усилията за решаване на големите задачи на антифашистката борба. Само като отделни изключения успяват да издадат някои сборници или юбилейни листове, да промъкнат някои просъществували кратко време вестници. Едно такова изключение е хумористичният вестник „Хоровод“, излизал около две години (1937—1939). Той е организиран от млади хумористи и сатирици-комунисти начело с Д. Чавдаров (Челкаш) и Павел Вежинов (Чучурин, Хороводец). Макар за отговорен редактор да е посочен художникът Борис Коцев, действителният редактор е бил Челкаш.⁴⁸

⁴⁵ Брод, бр. 3.

⁴⁶ Пак там, бр. 2, 4.

⁴⁷ Пак там, бр. 3. 10.

⁴⁸ Несъмнена заслуга на „Хоровод“ е, че наред с по-известните революционни писатели като Ангел Тодоров (Стра руд), Никола Ланков (Поточин Шлус), Крум Вълков (Ничи Север), или още неутвърдените — Арманд Барух (А. Белчев, Ряпа), Хаим Бенадов (Стенка), Христо Руменов и др. привлича и талантливи начеващи хумористи: на първо място Валери Петров (Скамейкин) и Димо Добрев (Володин), а след това — Иван Аржентински (Сам самин), Асен Станоев (Ася Насин) и др. Освен това поместени са и работи на Дамян Калфов, Светослав Минков, Иван Генадиев, Асен Калоянов — доказателство за единоклонтските усилия на редакторите. А най-изявените художници-карикуристи са Борис Коцев, Стоян Венев, К. Буяклийски, В. Виденов, Ст. Сърмабаджов, младият М. Бехар и др. За съвсем кратко време сътрудничат Илия Бешков и Ал. Добринов.

Стремежът на младия редакторски екип е бил вестникът да реагира бързо и своевременно с фейлетони и остроумни целенасочени коментарии и бележки, злободневни стихове и епиграми, анекдоти и вицове, подходящи рисунки и карикатури на всички по-значителни вътрешни и международни събития. Поради цензурата авторите са принудени да си служат нашироко с леката ирония, с намека и недомлъвката. Все пак намерени са начини да бъдат осмени и жигосани по-специално представителите на официалната литература и литературна политика, като Владимир Василев (директор на Народния театър) и особено Йордан Бадев (от Ничи Север), представителите на „златната“ фашистка младеж, окичена със „златни“ значки. . . (от Скамейкин) и т. н. Трудно биха могли да се приемат обаче отправените нападки срещу Добри Немиров, Теодор Траянов, Асен Разцветников, Матвей Влев, „Изкуство и критика“ (Георги Цанев), „кормилковците“ (Христо Радевски, Младен Исаев, Орлин Василев и Георги Караславов)⁴⁹ — документи за неизживяно напълно сектантство и за незаглъхнали и непревзможни огорчения от разгърнатата се преди три години полемика. . .

Освен тези недостатъци в част от хумористично-сатиричните материали не се чувствуват очакваният свеж и непринуден хумор, острата и ефективна сатира. Много от работите — най-вече на младите — не са освободени от чужди влияния, особено на съветските хумористи (Илф и Петров), на Александър Божинов и др. Специално на карикатуристите Тодор Павлов препоръчва да съединят идейността на своите творби „с Божиновото майсторство в линията и със силата и замаха на Бешкова — най-добрият български карикатурист днес“⁵⁰.

Идейната насоченост на „Хоровод“, макар сатиричният му „заряд“ да не е бил винаги от най-унищожителните, е била достатъчно основание на властта да го спре.

При постоянната заплаха за спирането на по-изявените прогресивни издания революционните писатели-критици и редактори се ориентират, както бе отбелязано, към сътрудничество във вестници и списания, които, макар да са далеч от марксизма, не са против прогресивната литература, а някои дори са и полуофициални органи. Може би тук най-добре се реализира единогофронтската и антифашистката линия в общественно-политическата и литературната борба. Комунистите например най-често са сътрудници на издания, начело на които стоят недостатъчно компрометирани пред властта привърженици на Земеделския съюз, Социалдемократическата партия, на политическия кръг „Звено“ или изобщо честни, независими и с либерални възгледи общественици и публицисти.

Понякога в отделни редакции успяват да влязат и прикрили се комунисти, които споматат да се даде по-революционна или лява насока на изданията, а на някои информационни вестници — да се засили литературният облик чрез организиране на съответни културни, литературни и други страници. Само в редки случаи дори оглавяват някой вестник и списание, за да просъществува обикновено дотогава, докогато властта и цензурата се намесят. Такива са например вестниците „Заря“, „Дъга“, „Нова камбана“, „София“, „Ведрина“, „Час“ („Литературен час“ главно през 1937—1938 г.), „Световна илюстрация“, „Сигнали“, „Страници“, „Академик“, „Култура“ и т. н.; списанията „Бразда“, „Земя и труд“, „Научен преглед“, „Съвременна мисъл“, „Пробив“, младежите — „Млад кооператор“, „Ученически подем“, „Звън“, „Трезвост“, „Трезва младеж“; издаваните в провинцията вестници, понякога също така дори само от младежи и ученици: „Южна зора“ (Пловдив), „Завой“ (Варна), „Правда“ (Сливен), „Подем“ (Ямбол), „Обществена трибуна“ (Търговище) и др.; някои революционни автори използват „Литературен глас“, дори и списание „Българска мисъл“; с по-обособен или из-

⁴⁹ Хоровод, бр. 63, 64, 66 и др.

⁵⁰ Тодор Павлов. Изкуство, смях, критика. — Критика и „критика“. 1940, 220.

цяло литературен облик са „Светлоструй“, „Изкуство и критика“, „Литературен критик“, „Литературен живот“ . . .

Поради ограничените размери на статията тук не е възможно да се разгледат тези интересни, макар и противоречиви и непоследователни по общата си насока издания. Ще се задоволим с няколко бележки върху „Литературен критик“, излизал януари — юли 1941 г. Не поради това, че вестникът се отличава с единство в идейния си облик и литературно-художествен критерий, а защото в последните десетина (от всичко деветнадесет) броя се превръща в орган на младите революционни творци. И още — защото тук Никола Вапцаров изпробва успешно възможностите си на редактор и наставник на най-младите, на поет и ценител с определен и твърд естетически критерий.

Амбициозният редактор З. П. Търнин (подкрепян от някои свои близки приятели — студенти) обявява още отначало дори конкурси за най-хубави стихотворения и разкази, осигурява и рецензии на отпечатаните или непубликувани съвсем бледи работи, но . . . художествено издържаните стихове и разкази не се появяват. След брой шести обаче, когато в редакционния комитет на вестника влизат Емил Шекерджийски, Никола Вапцаров, Васил Воденичарски (псевд. Чубай), Михаил Сматракалев, Искра Панова, Гриша Филипов и др.,⁵¹ вестникът променя неясните си идейни и литературни позиции. Натоварен да отговаря за поезията и да води пощата с младите сътрудници, Вапцаров поема фактически редактирането (дори за адрес на редакцията е посочен адресът на поета). Сега вече се отпечатват стихове от Никола Вапцаров („Кино“), Младен Исаев, Пантелей Матеев, Крум Вълков, Иван Бурин, Николай Стайков, Асен Ведров, Богомил Райнов, Валери Петров (Асен Раковски), Михаил Сматракалев (Ангел Жаров), Катя Георгиева и др.; разкази, фейлетони и репортажи от Иван Аржентински, Алеко Големанов, Павел Вежинов, Андрей Гуляшки, Камен Калчев, Крум Григоров, Васил Воденичарски, Тодор Донев. . . ; статии и рецензии от Крум Кюлявков, Иван Хаджийски, Ангел Тодоров, Никола Вапцаров, Борис Делчев, Антон Попов, Димитър Митрев, Петър Стьпов, Гриша Филипов. . . Не само това — взети са много интересни интервюта от професорите Михаил Герасков, Емануил Попдимитров и Николай Райнов (интервюиран от . . . Богомил Райнов), от Тодор Боров. За по-доброто оформяне на вестника говорят и рисунките на Борис Ангелушев, Илия Петров, Пенчо Георгиев, Димитър Драганов.

Дадената революционна насока на вестника обаче не може да се реализира докрай и продължително време, защото цензурата и полицията се намесват и скоро вестникът е спрян. . .

Друг начин за групиране и обединяване на прогресивните литературни сили е организирането по инициатива и ръководство главно, но невинаги на литературите-комунисти отделни юбилейни листове за Ботев, Смирненски, Ясенов, Константин Величков, Алеко Константинов, Йовков, за загиналите във войните писатели (Димчо Дебелянов, Илия Черен, Владимир Мусаков, Страшимир Кричев, Стамен Панчев), за Николай Хрелков, Георги Бакалов, Новогодишен лист на българската литература (за 1937, 1938), а също така за Горки, Пушкин, Тарас Шевченко, Август Форел. . . Тъй като и утвърдените, и по-младите революционни творци по-трудно могат да издадат отделни свои книги, продължава се съставянето главно на младежки литературни сборници — „Праг“ (1938), „Земя“ (1938), „Жажда“ (1939), „Зимна тетрадка“ (1940), „Антенa“ (1940) и някои др.

Заедно с очерталата се успешна единокронтонска линия на общата литературна политика все повече започват да се налагат и безспорните завоевания и в творческата практика — с по-правдивото и задълбочено възсъздаване на миналото и на съвременността; на литературната критика — с по-голямата зрелост на

⁵¹ Вж. сб. Никола Вапцаров в спомените на съвременниците си. С., 1966, с. 479.

оценките в текущия литературен живот и по отношение на литературното наследство. Нашироко и творчески, разбира се, се използва опитът на съветската художествена и литературнокритическа мисъл. Особено ценна е съставената от Христо Радевски и излязла през 1938 г., „Антология на съвременната руска поезия“. И сега не минава без сектантски и други репидиви, без случаи на явно снижаване на художествения критерий при подбор и отпечатване на литературните творби, при отстояване на естетическите критерии и представи за съвременната революционна литература, в които се чувства явно изоставане. . . Но общата посока, както вече се каза, бе идеологически вярна, правилна, съобразена с политическите и естетическите задачи, които комунистическата партия поставяше пред антифашисткия политически и културен фронт изобщо. Наистина в периодичните издания, сборниците и юбилейните листове не може да се види в пълнота постигнатото от революционните поети и белетристи. Достатъчно е обаче да се споменат само някои от издадените книги, като „Хайдутин майка не храни“ (Орлин Василев), „Пробивът“ (Кръстьо Белев), „Татул“ (Георги Караславов) или „Земен живот“ (Людмил Стоянов), „Моторни песни“ (Никола Вапцаров) и някои други, за да се види, че това са събития не само в революционната литература, но изобщо в целокупния литературен живот.⁵²

Изобщо теренът на социалистическата литература се разширява, нейното относително тегло в националната литература още повече се увеличава. И това е ясно обяснимо. Най-напред и преди всичко с това, че революционните творци, презрдаващи реалистично по-непосредствени и далечни мечти, преживявания и борби на трудовите хора, стават поетични вестители на епохата. Разбира се, художествените постижения и открития все още не са много. Малко са книгите като „Татул“ и „Моторни песни“. Но показателно е това, че младите таланти, бъдещето на националната литература, са в антифашисткия литературен фронт. Това се чувства и много добре разбира и от официалните литературни организатори и критици като Владимир Василев и др.

Със статиите и рецензиите на литературите-марксиста и антифашисти, появили се в някои периодични издания, юбилейни листове или сборници, се оценяват, общо взето, своевременно книгите на революционните писатели, като изискванията все по-пълно се съобразени с естетиката на новия художествен реализъм и, разбира се, с актуалните задачи на антифашистката борба. Георги Бакалов например, като се основава на творческия опит и изказванията на „първия ратник на новия художествен реализъм“ — Горки, и в духа на „Изобразете георичното“, оценява (главно във в. „Заря“) книгите на Кръстьо Белев („Пробивът“), Гьончо Белев („Животът си тече“), Андрей Гуляшки („Блатото“). . . Тодор Павлов (след завръщането си от Съветския съюз през 1936 г.) освен по философски, пише

⁵² Една по-подробна библиографска справка свидетелства, че въпреки трудностите от 1937 до 1941 г. революционните писатели са издавали по десетина книги на година — стихове, разкази, повести, романи, драми. Тук освен посочените — Орлин Василев, Кръстьо Белев, Георги Караславов, Людмил Стоянов, Никола Вапцаров — са и Крум Пенев („Отражениа“), Гьончо Белев („Иглата се счупи“), Младен Исаев („Тревожна планета“), Мария Грубешнива („Насрещен вятър“), Никола Ланков („Под лела“), Ангел Тодоров („Полезни поеми“), Камен Зидаров („Антенa), Пантелей Матеев („Шлепове“); по-младите — Павел Вежинов („Улиа без паваж“), Андрей Гуляшки („Смъртна присъда), Арманд Барух („В дните на щастие“), Иван Мартинов („Богородичният панаир“), Камен Калчев („Пътник от планината“), Ст. Ц. Даскалов („Магдина чука“), Николай Стайков („Земя“), Иван Бурин („Плодът изкърши клоните“), Иван Аржентински („Философията на един охлюв“), Александър Муратов („Близко и далече), Лозан Стрелков („Тревога“), Хайм Бенадов („Хората от низините“); и най-младите — Васил Воденичарски („Искри“), Богомил Райнов („Стихове“) и т. и.

Макар да не издават отделни книги, активно сътрудничат на периодичните издания Христо Радевски (след 1938 г.), Валери Петров, Александър Вутимски, Емил Манов, Александър Геров, Божидар Божилов, Радой Ралин. . . Към общия прогресивен антифашистки литературен фронт биха могли да се прибавят и произведенията на Емануил Попдимитров, Здравко Сребров, Николай Марангозов.

(също главно в „Заря“) и по редица „литературни теми“. С подчертаната теоретическа трактовка на проблемите за реализма и идейността, за мирогледа и художествения метод, за вдъхновението и измислицата Тодор Павлов воюва системно и задълбочено както срещу естетическия формализъм, така и срещу вулгарно-социологическите и сектантските възгледи.

Но в аргументите си той винаги включва и тогавашната революционна българска литература, излиза и с конкретни рецензии и отзиви за Людмил Стоянов, Крум Пенев, Гьончо Белев, Пантелей Матеев, Арманд Барух и др. Като подкрепя и брани прогресивните творци, Тодор Павлов прави успешни усилия и за по-трезва преоценка и на „кормиловския спор“. Изобщо намесва се активно в текущия литературен живот и става, особено след смъртта на Бакалов, най-авторитетният литературен теоретик и критик за целия антифашистки литературен фронт.⁵³

За най-близките задачи на прогресивните писатели говори Тодор Павлов в приложението към брошурата „Против объркване на понятията“ (1939). Сходни мисли, адресирани също така към съвременните български творци, той отправя и в предговора — „пожелания“ на сборника „Антенa“.⁵⁴

А между младите, утвърждаващи се литературни критици работите на Борис Делчев се отличават с подчертан стремеж към трезва преценка на общата литературна атмосфера, тактичност и обективност при определяне на идейната основа, художествената стойност на литературните творби и очертаване пътя на отделните революционни писатели (статията му за Младен Исаев и Караславов, където личи и стремеж за надживяване последиците на кормиловската дискусия, за Гьончо Белев и Арманд Барух. . .)⁵⁵

Все по-убедителна става и позицията на марксистическите критици към литературното наследство. Особено характерни и показателни са фактите от отношението пак най-напред на Георги Бакалов към Иван Вазов и Стоян Михайловски.⁵⁶ Сравнително най-аргументирано проблемът за литературното наследство — чрез отношението към Ив. Вазов и Яворов — се обосновава от Тодор Павлов в посочената му брошура за Георги Бакалов.⁵⁷

Смело би могло да се твърди, че най-добрият документ за изработващото и утвърждаващото се ново отношение към съвременните писатели, които не притежават революционен мироглед, е публикуваното и подписано от ядрото на писателите и поетите на антифашисткия литературен фронт колективно съобщение за смъртта на Йордан Йовков.⁵⁸

Бруталните полицейски преследвания и изстъпления през годините на войната и особено след нахлуването на хитлеристката армия в Съветския съюз създават още по-тежка и непоносима атмосфера за съществуването на социалистическата и изобщо за прогресивната литература.

⁵³ Разбира се, голяма е помощта, която Тодор Павлов оказва и с теоретическите си трудове като „Теория на отражението“ и „Обща теория на изкуството“ (Основни въпроси на естетиката), но тук говорим преди всичко за работите, излезли в печата.

⁵⁴ Сб. „Антенa“, 1940, с. 4. Към подобни предговори — „напътствия“ и разяснения се обръщат даже и самите поети и белетристи, както например „В защита на лириката“ на Ангел Тодоров, предговор към стихосбирката „Полезни поеми“, 1938, „Нужна ли е лириката“ на Никола Ланков, предговор към стихосбирката „Под леда“, 1938, „Младата поезия“ на Людмил Стоянов, предговор към сборника „Праг“, 1938, и др.

⁵⁵ Борис Д. лчев. Литературни въпроси, 1942. Повечето от статиите тук излизат преди това в периодичния печат.

⁵⁶ В. Светоглас, г. III, 1938, бр. 2; Заря, 1937, бр. 46, 96, 97.

⁵⁷ Тодор Павлов. Георги Бакалов като литературен критик. 1940, с. 37, 46, 57.

⁵⁸ Съобщението е отпечатано във в. „Заря“, бр. 4842 от 20 окт. 1937, и във в. „Час“, също така от 20 окт. 1937.